

כתובות עבריות במצד־חשביהו (ב)

מאת

י. נוה

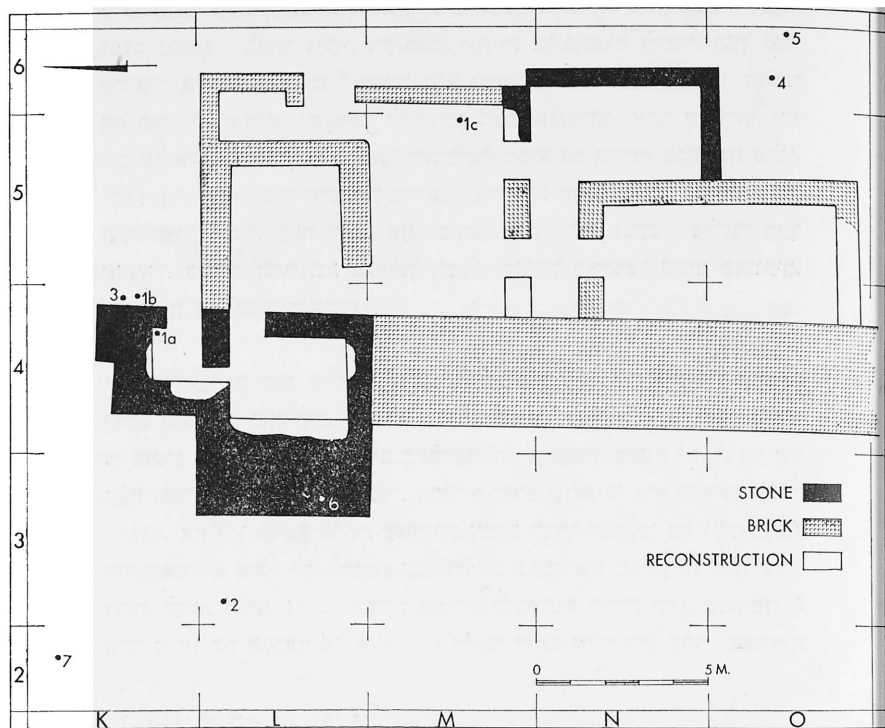
במאמרנו הראשון על נושא זה¹ הבאנו מכתב בן ארבע־עשרה שורות וכתובת חרותה על־גבי כתף של כד וכן הודענו על מציאת שני אוסטרקונים נוספים, שלא פוענחו עד לפרסומו של אותו מאמר. בינתיים התקדמנו במלאכה זו, ועכשיו יש בידנו להציע נוסח של קריאה לאחד (מס' 6) ופענוח חלקי לשני (מס' 3). בספטמבר 1960 התקיימה במצד־חשביהו עונת־חפירות שנייה, שבה נתגלו ארבעה חרסים עם שרידי כתב (מס' 1c, 2, 4 ו־5) ואבן־משקל עם סימן (מס' 7), כולם בתחומי האגף הדרומי של השער, והדבר צוין בציור 1².

1. כזכור, נמצאו חמשת השברים העליונים של המכתב בחדר־המשמר, ואילו השבר השישי, השייך לפינה השמאלית התחתונה, נתגלה מחוץ לחדר־המשמר, סמוך לכניסה אליו. מקומות־הימצאם של שברים אלה צוינו בתכנית שלנו במספרים 1a ו־1b. מקום־הימצאו של חרס קטן (3×2.5 ס"מ) בצורת משולש, שנתגלה בעונת־החפירות השנייה, צוין במספר 1c, הואיל ועביו של החרס וצבעו (ורוד, בתוספת חיפוי ירקרק) וכן כיוון הכתיבה (היוצר זווית ישרה עם קווי־האבניים) וגודל האותיות זהים כאן ובמכתב. קטע זה אינו מתאחה עם חרס המכתב, ואף נמצא בריחוק רב יחסית מקטעי־המכתב האחרים; אף־על־פי־כן מניחים אנו, שהוא שייך לחלק החסר של המכתב, כלומר, לפינתו הימנית התחתונה. אפשר להבחין פה בשתי שורות של כתב (לוח ג, 2): השורה העליונה מכילה את הקצוות של שתי אותיות, שאינן ניתנות להשלמה בטוחה, בעוד שבאמצע השורה השנייה אפשר לזהות את האותיות ת"ו ואל"ף. כן נשתמרו בצדדים קצוות של שתי אותיות אחרות. אמנם איננו

1. ראה: ידיעות, כה, תשכ"א, עמ' 119—128; לוח ב.

2. הכתובת החרוטה נמצאה בתחום המצודה, מחוץ לשטחה של תכנית זו. הציור 1 הוכן על־ידי מר ש. מושקוביץ על־פי מדידותיו של מר א. קמפינסקי; הציורים 2 ו־3 הם מעשה ידי הגב' ר. סופר; הצילומים הוכנו על־ידי מר י. שווייג.

כתובות עבריות במצדה-חשביהו (ב)

ציור 1

יודעים מה מקומו המדויק של קטע זה במסגרת החלק החסר שבמכתב, אך מן הראוי הוא, שהמנסה לשחזר את הכתוב בחלק זה יתן דעתו על אותו שבר. 2. בשטח שמחוץ למצודה, ממערב למגדל הדרומי, נמצא חרס עם כתובת במצב של התפוררות. נשתמרו בו שלוש האותיות הראשונות בלבד, המעידות על קיומן של שלוש שורות, לפחות (לוח ד, 1). האותיות הן ביי"ת ושתי יו"דים. החרס, שגדלו 7×5 ס"מ ועביו 9 מ"מ, הוא שבר של קנקן אדום.

3. יחד עם הקטע התחתון השמאלי של המכתב נמצא לפני פתח הכניסה לחדר-המשמר אוסטרקון נוסף, שעל צדו הציפוני כתובות 8 שורות (לוח ג, 4), ועל צדו הפנימי — שורה אחת (לוח ג, 3). החרס הוא בצבע אדום ובעל לבה אפורה רחבה ומחופה חיפוי ירקרק. גדלו 6.5×4 ס"מ ועביו 5

מ"מ. הכתב נשתמר במצב גרוע. הוא צולם באינפרה-אדום מיד עם הימצאו, ופעם נוספת — לאחר ניקוי. רק כמה אותיות בו ניתנות לזיהוי, כגון שתי הה"אים בשורה 8 משמאל והאות פ"א שלפניהן. בשורה 7 הצלחנו לפענח את האותיות "בדיהו", שאפשר להשלימן לשם [ע]בדיהו, היינו, עובדיהו. זהו שם של איש יהודה, נוסף על שני האנשים ששמותיהם הוזכרו בכתובות שלנו, והם: חשביהו בן־שבי וחשביהו בן־יא... הופעת שם נוסף, מורכב עם היסוד התיאופורי "יהו", באה לחזק את הנחתנו, שהמצודה נכבשה על־ידי מלך יהודה³. בשורה הראשונה משמאל אפשר להבחין בארבעה קווים מאונכים, המציינים את המספר ארבע⁴.

4. באוסטרקון אחר, שנראים בו שרידי שלוש שורות, מופיעים שוב ארבעה קווים מאונכים, ואחריהם — האות שי"ן, המציינת את המלה "שקלים". קיצור זה מופיע על אחד האוסטרקונים בתל־קסילה⁵ ובפאפירוסים של יב⁶, אך שם באה השי"ן לפני הסימן המספרי, בעוד שבחרס שלפנינו היא מופיעה לאחר המספר. אין לנו בטחון בדבר, שהחזקת החרס בדרך שנקטנו בה (לוח ד, 2) היא הנכונה; אולי יש להפכו, ובמקרה זה נקבל את הסימן IIIIAA, שפירושו, לדעת רבים, 24⁷. באחד ממאמריו האחרונים הראה ידין, שהסימן A אינו מציין את המספר 10, אלא 5⁸; ולאור הנחה זו נראית יותר האפשרות

3. ראה: ידיעות, כה, עמ' 127.

4. השימוש בקווים מאונכים לציון יחידות ידוע בכל העולם העתיק (ועד ימינו נשתמר בספרות הרומיות). בכתובות יב ובכתובות פיניקיות היה נהוג להשאיר רווח, או לשנות את הנטייה של הקווים לאחר שלוש יחידות (אף אם המספר הוא 4). בכתובות שלנו הקווים מקבילים והמרחקים ביניהם שווים.

5. ב. מייזלר (מזר), החפירות בתל קסילה (סקירה מוקדמת שנייה), ארץ־ישראל, א. תשי"א, עמ' 67; לוח X, 4.

A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.*, Oxford 1923, 6.

index, p. 311, ובייחוד תעודה 22.

7. A. Reisner, *Harvard Excavations of Samaria*, I, Cambridge 1924, pp. 227 ff.; D. Diringer, *Le iscrizioni antico-ebraiche palestinesi*, Firenze 1934, pp. 57–58, n. 3; ג. ה. טורטשינר (טור־סיני), תעודות לכיש, ירושלים 1940, עמ' 202 ואילך.

Y. Yadin, *Ancient Judean Weights and the Date of the Samaria*, 8.

Ostraca, *Scripta Hierosolymitana*, VIII, 1961, pp. 17–22

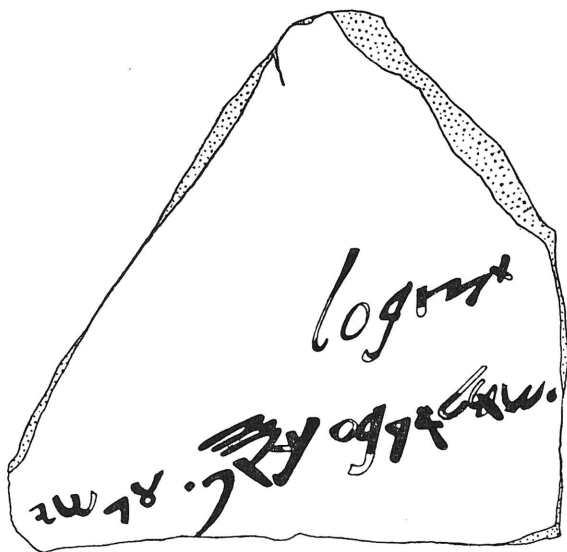
כתובות עבריות במצדה שביהו (ב)

הראשונה, היינו, הקריאה: "4 שקלים". אפשר, ששריד של קו נוסף בפינה הימנית של השורה השלישית הוא שריד מסימן מספרי נוסף. החרס הוא אדום ועביו 10 מ"מ. גודל השבר: 7×4.5 ס"מ.

5. לא הרחק מן האוסטרקון הנ"ל נמצא חרס אדום מחופה חיפוי לבן. שגדלו 6×5 ס"מ ועביו 7 מ"מ (לוח ד, 4). בפינתו השמאלית אפשר להבחין בבירור בשתי אותיות, והן שי"ן וקו"ף. שניתן לשחזרן למלה "שקל" או "שקל".

6. האוסטרקון האחרון ברשימה זו נמצא בשעת ניקוי האבנים ששרדו מן המגדל. על החרס האדום, שגדלו 8×7 ס"מ ועביו 11 מ"מ, ניכרות יפה שתי שורות של כתב, שאנו מציעים לקראן (ציור 2; לוח ד, 3):

1. [נ]תצבעל
2. [— — —] . שקל ארבע כסף . אר שי

ציור 2

השורה הראשונה מכילה, כנראה, שם פרטי, המורכב מן היסוד התיאופורי "בעל"; ובהתאם להשלמתנו פירוש השם: "הבעל הנותן". שמות מורכבים עם היסוד "בעל" שכיחים ביותר באונומאסטיקון הכנעני והפיניקי, ומסתבר, שהאיש שנשא שם זה נמנה עם עובדי הבעל, והיה, כנראה, תושב האיזור. לא ידוע לנו, אם השם [נ]תצבעל מציין את שמו של האיש, או את שם אביו, הואיל והנקודה בראש השורה השנייה מעידה, שחסר חלקה הימני של הכתובת. חסרים כאן שם האב (אם שם האיש הוא נתצבעל), או פרט נוסף על האיש, כגון מוצאו. מכל-מקום סבורים אנו, שמחוץ לנתונים אישיים אלה ברור תכנה של הכתובת.

אנו קוראים את השורה השנייה כך:

"שֶׁקֶל אַרְבַּע כֶּסֶף אֶר שִׁי".

"ארבע כסף" היא שגיאה דקדוקית, וצריך להיות: "ארבעה כסף". אמנם המקרא מקפיד, בדרך-כלל, בשימוש הנכון של המינים במספרים⁹, אך, כמדור-מה, יש לראות בהשמטת ה"א את פרי הרצון לקצר. גם הלשון מקוצרת: "ארבע(ה) כסף" מציין ודאי "ארבעה שקלי-כסף". שימוש קצר זה מקובל ביותר בלשון המקרא. לאחר שנאמר, שהוא שקל, דהיינו שילם, ארבעה שקלי-כסף, בא הסימן אר, החרות על אבני-המשקל שנמצאו בתלי יהודה, שמשקלן ארבעה שקלים (ראה להלן).

הסימן א הוסבר לאחרונה על-ידי סקוט כציון לצרור, שבו היו רגילים להחזיק את הכסף¹⁰. מאחר שבגזר נמצאה אבן-משקל בת 22.28 גראם, שבצד הסימן המספרי (11) באה בה הכתובת "למלך"¹¹, הוסכם, בדרך-כלל, שהסימן א מציין את השקל המלכותי¹². ידין הצביע לא מזמן על כך, שסימן זה

9. מצאנו שיבוש אחד דומה במשלי ל, יח: "שלשה המה נפלאו ממני וארבע לא ידעתים". וארבע — כתיב; וארבעה — קרי. היעדר ה"א סופית בכתיב המקרא שכיח במלה נער(ה) בבראשית פרקים כד ו-לד ובדברים פרק כב. השווה: הית(ה) במל"ב ט, לו, ובכתובת-השילוח; עת(ה) ביחזקאל כג, מג; תהילים עד, ו; ובמכתבי לכיש. ראה גם: פשת(ה) בלוח-גזר.

R. B. Y. Scott, The Shekel Sign on Stone Weights, *BASOR*, 153, 10.

1959, p. 33

R. A. S. Macalister, *The Excavations of Gezer*, II, London 1912, 11.

p. 285, Fig. 433

12. ראה: סקוט (למעלה, הערה 10), עמ' 32.

מייצג את הסמל של מלכות יהודה, שהיא החיפושית בעלת ארבע הכנפיים, המופיעה בחותמות "למלך" על־גבי ידיות של כדים¹³.

לפיכך משמעותה של הכתובת שלנו היא: " (ג) תצבעל... שקל ארבע(ה שקלי-) כסף (באבן־המלך המסומנת) צר"; לשון דומה מופיעה אף במקרא בש"ב יד, כו: "ושקל את שער ראשו מאתים שקלים באבן המלך"¹⁴. המלה האחרונה "שי" נמצאת שלוש פעמים במקרא (יש' יח, ז; תה' סח, ל; עז, יב), ופירושה: מתנה או מנחה, המוגשת ליהוה¹⁵. אם קריאתנו נכונה היא, הרי נוכל להניח, שארבעת שקלי־הכסף, שעליהם מספרת הכתובת שלנו, ניתנו על־ידי עובד־בעל למטרות של פולחן־יהוה. הנחה זו מתקבלת על הדעת לאור המסקנה, שהשטח הנדון נכבש על־ידי יאשיהו מלך יהודה, שהיה קנאי לעבודת יהוה¹⁶.

ראינו למעלה, שעל שני אוסטרקונים ברשימתנו מופיעה הספרה 1111 (4), ועל אחד מהם נוספה האות שי"ן לאחר ארבעת הקווים, היינו, 4 שקלים. באוסטרקון אחר מופיעות האותיות "שק...". שאפשר להשלימן למלה "שקל". בחרס אחר בא בצד "ארבע(ה שקלי-) כסף" גם צר, כלומר, הסימן המופיע על משקולות בנות ארבעה שקלים. מאחר שכתובות אלו נמצאו באיזור השער — שהוא מקום השוק בעיר הישראלית העתיקה — הרי אין לך מציאה מתאימה יותר להשלמת התמונה מאשר משקולת בת ארבעה שקלים.

13. ראה: ידין (למעלה, הערה 8), עמ' 13—17.

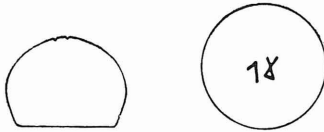
14. אני מודה לפרופ' ידין על הערתו זו. ראה מאמרו שם, עמ' 14, הערה 37.

15. תודתי נתונה לפרופ' מזר, שהעיר את תשומת־לבי לכך, שהמלה "שי" מזכירה את הפועל "תעי" שבכתבי אוגרית. ראה: ה. א. גינזברג, כתבי אוגרית, ירושלים תרצ"ו, עמ' 158 (במילון). כאן מתורגמת המלה "תע" מנחה, והיא באה בהקבלה לזבח או לקרבן. ראה: שם, בעיקר עמ' 90—92.

יש לציין, שגם בכתובת פנמו מזנג'ירלי (שורה 18) מופיעות שתי המלים, שי וזבח, בהקבלה: "...וזבחה זא פתכ... רקי בה שי להדד ולאל ולרכבאל ולשמש". בדומה להוכרת שי במקרא, הוא מוקדש פה לאלים.

16. ראה: ידיעות, כה, עמ' 127; J. Naveh, The Excavations at Meşad; Hashavyahu, *IEJ*, XII, 1962, pp. 96—99. מתוך נקודת־מוצא זו אפשר להרחיק־לכת ולראות בכתובת שלנו פקודה ולקרוא: "נתן בעל!... שקל ארבע(ה שקלי-) כסף שי (ליהוה)!" אנו מעדיפים לראות בתעודה הנדונה מעין קבלה או תעודת־משלוח, כדוגמת חרסי־שומרון או האוסטרקונים של תל־קסילה.

7. אבן־המשקל שלנו נושאת את הציון **צ** ומשקלה 44.82 גרם. היא עשויה מאבן־גיר אדומה עם עורקים צהובים¹⁷. גבהה 27 מ"מ, רחבה המאכ" סימאלי 35 מ"מ וקוטר בסיסה 30 מ"מ (ציור 3). שתי אבני־משקל כאלה, בנות ארבעה שקלים, נמצאו בתל־זכריה (44.6 ו־45.6 גרם)¹⁸ ושלוש האחרות, שנתפרסמו עד כה, נמצאו בירושלים (46 גר')¹⁹, בתל ג'ימה (46.6 גר')²⁰ ובגבעון (51.585 גר')²¹. היה מקובל לייחס אבני־משקל מטיפוס זה לתקופה הפרסית־הלניסטית²², ואילו בזמן האחרון הציע ידין להקדימן למאה השביעית²³. הממצא במצד־חשביהו מאשר הנחה זו, שכן בהתאם לו היו הן בשימוש בתקופת יאשיהו²⁴.

ציור 3

17. האבן נבדקה ע"י א. וירצבורגר מן המכון הגיאולוגי, אשר הואיל להביא לידי עתנו את ההערה הבאה: "המשקל הסגולי של האבן הוא 2.36. אבני גיר הדומות לאבן שממנה בנויה המשקולת נמצאות במקומות שונים בארץ. המקור הקרוב ביותר לאזור שבו נמצאה המשקולת הוא פרוודור ירושלים. בשכבות הקנומן העליון החשופות באזור ירושלים מוכרות 2 תצורות בשם מיזי אחר, ודיר יאסיני. תצורות אלה בנויות אבני גיר אדומות־כתומות וצהובות בגוונים שונים. יתכן מאד שמקור הסלע הוא מאחת משתי תצורות אלה אשר משמשים גם כאבני בנין ואבני שפה באזור ירושלים". יש להנתי, שאבני־משקל מלכותיות אלו נעשו מאבן־גיר מקומית בבירה.

F. J. Bliss & R. A. S. Macalister, *Excavations in Palestine*, London, 18
1902, pp. 145–146, Fig. 58
H. Guthe, *Ausgrabungen bei Jerusalem*, ZDPV, V, 1882, S. 373–
374, Pl. 10H
F. Petrie, *Gerar*, London 1928, p. 26, Pl. XVII, No. 54 20
J. B. Pritchard, *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon*, 21
Philadelphia 1959, pp. 29–30, Figs. 12:6, 7
Macalister, *op. cit.* (supra, n. 11), p. 287; Diringen, *op. cit.*, 22
p. 285 (supra, n. 7). י. אהרוני, החפירות ברמת רחל, ידיעות, יט, תשט"ו, עמ'
160 ולוח ז, 9; BASOR; N. Glueck, A Seal Weight from Nebi Rubin, 160
153, 1959, pp. 35 ff.

23. ראה: ידין (למעלה, הערה 8), עמ' 16 והערה 43. בירת הממלכה.
24. השווה סברתו של מזר, שגור נכבשה על־ידי יאשיהו — ידין, שם, עמ' 12,
הערה 23.